

changing worlds & signs of the times

Selected Proceedings

from the 10th International Conference
of the Hellenic Semiotics Society

EDITORS

Eleftheria Deltsoy

Maria Papadopoulou

E-BOOK (PDF)

Changing Worlds & Signs of the Times /
Selected Proceedings
from the 10th International Conference
of the Hellenic Semiotics Society

EDITORS:

Eleftheria Deltsou
Maria Papadopoulou

DESIGN:

Yorgos Rimenidis

PUBLISHER:

The Hellenic Semiotics Society
Ελληνική Σημειωτική Εταιρία

© VOLOS, 2016

FOR THE EDITION
the publisher

FOR THE PROCEEDINGS
the authors

ISBN 978-618-82184-0-6

Changing Worlds & Signs of the Times

Selected Proceedings from the 10th International Conference of the Hellenic Semiotics Society

Contents

Preface	11
Introduction	12

PLENARY SPEECHES

Jean-Marie Klinkenberg <i>Thinking the Novelty</i>	16
Alexandros Ph. Lagopoulos <i>Continuities, discontinuities and ruptures in the history and theory of semiotics</i>	30
Farouk Y. Seif <i>Resilience and Chrysalis Reality: Navigating Through Diaphanous Space and Polychronic Time</i>	52
Göran Sonesson <i>The Eternal Return of the New. From Cultural Semiotics to Evolutionary Theory and Back Again</i>	68
Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου <i>Γιατί η Σημειωτική;</i>	88

SOCIO-POLITICAL ISSUES

Mari-Liis Madisson, Andreas Ventsel <i>Analysis of Self-descriptions of Estonian Far Right in Hypermedia</i>	102
Joseph Michael Gratale <i>The 'War on Terror' and the re-codification of war</i>	112
Emile Tsekenis <i>'African modernity': Witchcraft, 'Autochthony', and transformations in the conceptualizations of 'individual' and 'collective identity' in Cameroon</i>	122
Sofia Kefalidou, Periklis Politis <i>Identity Construction in Greek TV News Real-Time Narratives on Greek Financial Crisis</i>	134
Anthony Smyrnaiois <i>Discerning the Signs of the Times: The role of history in conspiracism</i>	144
Όλγα Παντούλη <i>Ο 'αριστερός' και ο 'ανατολίτης' σύζυγος στις αφηγήσεις γυναικών επιστημόνων: διαδικασίες επιτέλεσης του φύλου τους</i>	152
Μαριάννα Ψύλλα, Δημήτριος Σεραφής <i>Η ανάλυση ενός γεγονότος μέσα από τον πολυσημικό λόγο των εφημερίδων: Μία μεθοδολογική και πολιτική προσέγγιση του Δεκέμβρη του 2008</i>	160
Αλεξία Καπραβέλου <i>Ο ρατσισμός σήμερα μέσα από τη σημειωτική ανάλυση γεοπορτάζ εφημερίδων</i>	170

SPACE AND/IN SOCIETY

Eleftheria Deltsoy <i>Salonica Other Ways – Otherwise': A Mirror-λ letter and heterotopias of an urban experiment</i>	186
Fotini Tsiibiridou, Nikitas Palantzas <i>Becoming Istanbul: a dictionary of the problematics of a changing city; inside critique of significant cultural meanings</i>	196

Κώστας Γιαννακόπουλος Αναφομοίωτες διαφορές, «εξευγενισμός» και πόλη	206
Ιορδάνης Στυλίδης Η Βιτρίνα ως ελκυστής σημασίας	216
Δήμητρα Χατζησάββα Αναδυόμενες έννοιες για τον χωρικό σχεδιασμό	226
Θεοδώρα Παπίδου Μεταγραφές ψηφιακού υλικού στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό	236
Κωνσταντίνος Μωραΐτης Τοπία σημαίνοντα	248
Νεφέλη Κυρκίτσου Η ολίσθηση των σημασιών στην τοπική θεωρία του Jacques Lacan ..	260
Ανθία Βερυκίου Τόποι απουσίας και Τοπολογικά τοπία	270

VISUAL CULTURES

George Damaskinidis <i>Are University Students Followers of the World's Semiotic Turn to the Visual?</i>	284
Dimitrios Koutsogiannis, Vassiliki Adampa, Stavroula Antonopoulou, Ioanna Hatzikyriakou, Maria Pavlidou <i>(Re)constructing Greek classroom space in changing times</i>	294
Polyxeni Manoli <i>A multimodal approach to using comics in EFL classrooms</i>	308
Αικατερίνη Τάτση, Μαρία Μακαρού Πολυτροπικά πολιτισμικά παλίμψηστα: η περίπτωση ενός κόμικ	318
Αναστασία Φακίδου, Απόστολος Μαγουλιώτης Σημεία και κώδικες: Πώς αντιλαμβάνονται τα παιδιά τη γλώσσα εικόνων που αναπαριστούν την παιδική ηλικία;	332
Έφη Παπαδημητρίου, Δήμητρα Μακρή Πολυτροπική κοινωνική σημειωτική προσέγγιση στη δημιουργία νοημάτων-σημείων από μαθητές/τριες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης	346
Θεοφάνης Ζάγουρας Ο σχεδιασμός πολυτροπικών κειμένων για το γλωσσικό μάθημα στο Δημοτικό Σχολείο	360
Dimitra Christidou <i>Does pointing in the museum make a point? A social semiotic approach to the museum experience</i>	374
Παρασκευή Κερτεμελίδου Οι μετασχηματισμοί του μουσείου τέχνης στην εποχή της κατανάλωσης	386

ART

Eirini Danai Vlachou <i>The Beatles Paradigm. Transcending a collection of 'ropey', scrappy, multi-cultural breadcrumbs into a whole new semiosphere</i>	398
Μαίη Κοκκίδου, Χριστίνα Τσίγκα Η κουλτούρα των βιντεοκλίπ: η περίπτωση των μουσικών βιντεοκλίπ δια-τροπικής ακρόασης	408
Angeliki Avgitidou <i>Art imitating protest imitating art: performative practices in art and protest</i>	420
Spiros Polimeris, Christine Calfoglou <i>Some thoughts on the semiotics of digital art</i> ..	430
Χρύσανθος Βούτουρος, Ανδρέας Λανίτης Η Σημειο-αισθητική προσέγγιση της Βυζαντινής τέχνης ως Εικονική Κληρονομιά	440
Άννα Μαρία Παράσχου Τοπογραφία διάρρηξης: Φωτογραφικές απεικονίσεις πολέμου από τον Simon Norfolk, ως μια αφήγηση ανατροπής	454

Pirjo Kukkonen <i>Signs of times and places in Aki Kaurismäki's films. The existential subject and the semiotic modalities of being and doing</i>	466
Christina Adamou <i>Swarming with cops</i>	478
Yvonne Kosma <i>Picturing 'Otherness': Cinematic Representations of 'Greekness' in "My Big Greek Fat Wedding"</i>	488
Χρήστος Δερμεντζόπουλος, Θανάσης Βασιλείου <i>Προσεγγίζοντας μια αφαιρετική κινηματογραφική μορφή: "Το Δέντρο της Ζωής", του Terrence Malick</i>	498
Νίκος Τερζής <i>Η σημειωτική μέθοδος ανάλυσης μιας ταινίας</i>	508
Ηρώ Λάσκαρη <i>Σύστημα γενεσιουργής οπτικοακουστικής αφήγησης</i>	524

ADVERTISEMENT

Luiz Carlos Migliozi Ferreira de Mello <i>Viagra: New Social Forms</i>	536
Nikos Barkas, Maria Papadopoulou <i>'The house of our dreams': A decade of advertisements in building magazines</i>	544
Stamatia Koutsoulelou <i>Advertising strategies in times of crisis: A semiotic analysis</i>	560
Περικλής Πολίτης, Ευάγγελος Κουρδής <i>Κοινωνιόλεκτοι σε ελληνικές τηλεοπτικές διαφημίσεις. Η περίπτωση της «γλώσσας των νέων»</i>	572
Ευριπίδης Ζαντίδης <i>Αναδυόμενες ταυτότητες και εθνικότητα σ' ένα φλιτζάνι κυπριακού καφέ</i>	588
Ελένη Συκιώτη, Γενοβέφα Ζαφειρίδου <i>Σημειωτικές παρατηρήσεις στη σύγχρονη διαφήμιση: Η περίπτωση της εμπορικής και της κοινωνικής διαφήμισης</i>	600
Βασιλική Κέλλα <i>Η διαφήμιση ως λεκτική πράξη</i>	612

LANGUAGE, TEXTS AND TEXTUALITIES

George Androulakis, Roula Kitsiou, Carolina Rakitzi, Emmanuel Zerai <i>Linguistic cityscape revisited: inscriptions and other signs in the streets of Volos</i>	622
María José Naranjo, Mercedes Rico, Gemma Delicado, Noelia Plaza <i>Constructing new identities around Languages and Media</i>	634
Ιωάννα Μωραΐτου, Ελευθερία Τσέλιου <i>Ανάλυση Λόγου και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις στη συμβουλευτική / ψυχοθεραπεία: η «στροφή στο λόγο»</i>	642
Φίλιππος Τεντολούρης, Σωφρόνης Χατζησαββίδης <i>«Κατασκευάζοντας» το κείμενο και τον συγγραφέα: οριοθετημένα και μη-οριοθετημένα σημειωτικά πλαίσια της σχολικής γλωσσικής δημιουργίας</i>	652
Βάσια Τσάμη, Δημήτρης Παπαζαχαρίου, Άννα Φτερνιάτη, Αργύρης Αρχάκης <i>Η πρόσληψη της γλωσσικής ποικιλότητας σε κείμενα μαζικής κουλτούρας από μαθητές της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού</i>	664
Αναστασία Χριστοδούλου, Ιφιγένεια Βαμβακίδου, Αργύρης Κυρίδης <i>'Lego-Legends of CHIMA'. Κοινωνιοσημειωτική ανάλυση της συναρμολόγησης του θρύλου</i>	676
Μαρίνα Σούνογλου, Αικατερίνη Μιχαλοπούλου <i>Η Σημειωτική στη διαμόρφωση της έννοιας του πολίτη στο νηπιαγωγείο</i>	686

BODIES & MINDS

Fotini Bonoti, Plousia Misailidi <i>Graphic signs of jealousy in children's human figure drawings</i>	700
Eirini Papadaki <i>The Semiotics of Children Drawings, A Comparative Study of Art, Science and Children Drawing</i>	708
Myrto Chronaki <i>Changing practices and representations of birth and birth-spaces in maternity clinics and at home</i>	720
Athanasios Sakellariadis <i>Metaphor as a Hermeneutical Design of the Mental Phenomena: The role of narrative speech in the cognitive field of the Philosophy of Mind</i>	730
Anita Kasabova <i>A semiotic attempt to analyze delusions</i>	738

LITERATURE

Miltos Frangopoulos <i>The Task of the Translator</i>	756
Fitnat Cimşit Kos, Melahat Küçükarslan Emiroğlu <i>Reality as a Manner of Transformation</i>	766
Angela Yannicopoulou, Elita Fokiali <i>Transmedia Narratives for Children and Young Adults</i>	778
Ioanna Boura <i>The expression of worldviews through narratives and chronotopes of liquid times</i>	790
Evgenia Sifaki <i>The "Poetic Subject" as "Subject of Semiosis" in C. P. Cavafy's "Going back Home from Greece"</i>	798
Αγγελική Παννικοπούλου <i>Το εικονογραφημένο βιβλίο χωρίς λόγια</i>	808
Μαρίνα Γρηγοροπούλου <i>Κόσμοι που συγκρούονται και σημεία των τεχνών: οι «Σκοτεινές Τέχνες» του Νίκου Κουνενή</i>	818
Σοφία Ιακωβίδου <i>Εις τα περίχωρα της δυστοπίας: αφηγήσεις της κρίσης στη λογοτεχνία για νέους</i>	826
Πέγκυ Καρπούζου <i>Το παιχνίδι και η ηθική της μετανεωτερικής συμβίωσης</i>	834
Αγλαΐα Μπλιούμη <i>Ρευστοί καιροί και μεταφορές – Σημειωτικές προσεγγίσεις στη λογοτεχνία της ενωμένης Γερμανίας</i>	844
Παναγιώτης Ξουπλίδης <i>Ένας οικείος δαίμονας: προς μια προσέγγιση του σημείου της λογοτεχνικής γάτας σε 7 κείμενα παιδικής λογοτεχνίας του Χρήστου Μπουλώτη</i>	856
Conference Credits	868

Γιατί η Σημειωτική;

Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

boklund@en1.auth.gr

Abstract

*Why talk about semiotics today? Why should a theory developed as part of the Structuralist wave of the 1960s and 1970s still interest us half a century later? Does semiotics have anything useful to teach us today? After a brief presentation of the main concepts of semiotics, I argue that in the 50 years since Roland Barthes published *Elements of Semiology*, semiotics as a method of analysis has infiltrated almost all of the traditional human sciences. By definition interdisciplinary, it never accepted the boundaries between the human sciences, and this interdisciplinarity is a significant part of what semiotics has bequeathed to contemporary approaches to the study of culture. However, more important is the effectiveness of semiotics as a method of analysis of the ideological assumptions which underlie all cultural phenomena, from school textbooks to avant-garde art. Because semiotics sees all of these as texts to be analysed, it can demonstrate how they are constructed, what codes they use, how they create the message that says “this is how the world is, this is what it means to be human, this is reality and this is how it should remain”. Semiotics is still today the best tool we have for the critical deconstruction of ideological texts, as relevant today as it has ever been.*

Keywords

semiotics (history of) , main concepts , contemporary relevance

Εισαγωγή

Θα ήθελα να αρχίσω ευχαριστώντας τους διοργανωτές του συνεδρίου που μου έκαναν την τιμή να με προσκαλέσουν να κάνω αυτήν τη διάλεξη. Πρέπει να σας πω ότι έχω λίγο τρακ. Όπως θα ξέρουν μερικοί από σας, τα ελληνικά δεν είναι η μητρική μου γλώσσα και όταν μιλώ στα ελληνικά μπροστά από κοινό, πάντα φοβάμαι ότι θα πω καμιά ...«πατάτα». Ελπίζω, αν κάνω κανένα ανεπίτρεπτο λάθος, να μου το συγχωρήσετε.

Από την άλλη μεριά, δεν έχω κανένα πρόβλημα να σας μιλήσω για τη σημειωτική. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι μεγάλωσα με τη σημειωτική. Το 1973, ως υποψήφια διδάκτορας σε ένα αμερικανικό πανεπιστήμιο, παρακολούθησα ένα μάθημα για τη Σύγχρονη Θεωρία Λογοτεχνίας. Αυτή η σύγχρονη θεωρία λογοτεχνίας ήταν η σημειωτική.

Η σημειωτική μας πρόσφερε μια μεθοδολογία ερμηνείας κειμένων πολύ πιο συστηματική από τη μέθοδο ανάγνωσης που μας είχαν διδάξει μέχρι τότε. Αλλά κυρίως, ήταν μια μεθοδολογία που είχε μια ρητή και συνειδητή θεωρητική βάση. Δηλαδή, μας πρόσφερε την υπόσχεση μιας *επιστημονικής* μεθόδου ερμηνείας της λογοτεχνίας, σε αντικατάσταση των – λιγότερο ή περισσότερο – υποκειμενικών προσεγγίσεων που κυριαρχούσαν τότε στο πεδίο. Ήταν μια επανάσταση στις φιλολογικές σπουδές.

Φαντάζομαι ότι πολλοί από σας – τουλάχιστον ανάμεσα στους πιο ηλικιωμένους – θυμάστε μια παρόμοια εμπειρία «ανακάλυψης» της θεωρίας. Δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι η ανακάλυψη της θεωρίας ήταν το κεντρικό χαρακτηριστικό όλων των επιστημών του ανθρώπου στο τελευταίο μισό του 20ού αιώνα.

Αλλά τώρα είμαστε ήδη στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα. Εύλογα θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί, γιατί σήμερα η σημειωτική; Το 2013 στην Ελλάδα, γιατί να μιλάμε για σημειωτική; Γιατί μια θεωρία που πηγάζει από τον δομισμό και που αναπτύχθηκε μαζί με το δομισμό, στις δεκαετίες των 1960 και 1970, να μας ενδιαφέρει σήμερα, μετά από μισό αιώνα; Έχει η σημειωτική κάτι να μας διδάξει, κάτι που να μας είναι χρήσιμο, σήμερα;

Η σημειωτική ως επιστημονικό πεδίο: οι πηγές της σημειωτικής

Η σημειωτική, όπως την συνάντησα εγώ όταν ήμουν μεταπτυχιακή φοιτήτρια, πηγάζει από τη δομική γλωσσολογία. Ο ιδρυτής της δομικής γλωσσολογίας, ο Ferdinand de Saussure, στις διαλέξεις του που δημοσιεύθηκαν το 1915 ως *«Cours de linguistique générale»* (*Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*), μιλά για «μια επιστήμη που μελετά τη ζωή των σημείων στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής» και που την ονομάζει *σημειολογία* (σ.33).

Ο Saussure θεωρεί ότι η γλωσσολογία είναι μόνο ένα μέρος, αν και σαφώς το πιο αναπτυγμένο μέρος, αυτής της γενικότερης επιστήμης. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα άλλων σημειωτικών συστημάτων που αναφέρει: μιλά για «τις τελετές, τα έθιμα, κλπ...» (σ.35). Ο Saussure, δηλαδή, τονίζει από την αρχή ότι το σημείο είναι, όπως το λέει, «κοινωνικό από τη φύση του» (σ.34).

Περίπου την ίδια εποχή, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο Charles Saunders Peirce ανέπτυξε, στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής προσέγγισης, μια δική του θεωρία της

σημείωσης που την ονόμασε 'semiotic'. Η θεωρία του Peirce επικεντρώνεται στη φύση της *σημείωσης*, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ότι κάτι λειτουργεί ως σημείο και στη λειτουργία διαφορετικών ειδών σημείων.

Η θεωρία του Peirce αντιμετωπίζει τη σημείωση ουσιαστικά ως ατομικό φαινόμενο. Αναγνωρίζει ότι υπάρχουν σημεία, όπως η γλώσσα, που βασίζονται σε μια κοινωνική σύμβαση, αλλά θεωρεί ότι και τα φυσικά φαινόμενα (οι λεγόμενοι *δείκτες*, *indices*) μπορούν να λειτουργήσουν (ή καλύτερα να ερμηνευτούν) ως σημεία. Ξεχωρίζει επίσης μια τρίτη κατηγορία, τα *εικονικά σημεία* (*icons*), που θεωρεί ότι δεν είναι συμβατικά γιατί μοιάζουν με το αντικείμενο που αναπαριστούν.

Όπως βλέπουμε, μια ριζική διαφορά ανάμεσα στη σημειολογία του Saussure και τη σημειωτική του Peirce είναι ότι ο Saussure αντιλαμβάνεται από την αρχή τη σημείωση αποκλειστικά ως κοινωνικό, συμβατικό φαινόμενο.

Η άλλη ριζική διαφορά, που θα γίνει φανερό στη συνέχεια, είναι ότι ο Saussure δεν αντιλαμβάνεται τη γλώσσα ως ένα απλό σύνολο παραθετικών σημείων, αλλά θεωρεί τα σημεία ως αλληλοσχετιζόμενα στοιχεία ενός γλωσσικού *συστήματος*. Αυτή είναι η θεμελιώδης αρχή του Δορισμού και εξηγεί γιατί ο Saussure θεωρείται ως ο πατέρας της δομικής γλωσσολογίας.

Ίσως είναι ήδη κατανοητό γιατί η σωσυριανή παράδοση έχει διεισδύσει κυρίως στις κοινωνικές και πολιτισμικές επιστήμες, ενώ η πηρσιανή θεωρία ενδιαφέρει κυρίως τους φιλοσόφους και πιο πρόσφατα τους βιολόγους.

Προς το παρόν θέλω να επικεντρωθώ στην σωσυριανή παράδοση.

Η σωσυριανή παράδοση είναι, λοιπόν, η παράδοση της δομικής γλωσσολογίας, που στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα επεκτάθηκε σε όλη την Ευρώπη. Η σημειολογία την ακολουθεί.

Πρόσωπο-κλειδί για την ανάπτυξη της σημειολογίας υπήρξε ο Ρώσος γλωσσολόγος Roman Jakobson. Ο Jakobson μυήθηκε στη δομική γλωσσολογία το 1915 από τον μαθητή του Saussure, Sergei Karchevski. Ήταν ιδρυτικό μέλος του Γλωσσολογικού Κύκλου της Μόσχας, που – μαζί με την Εταιρία για τη Μελέτη της Ποιητικής Γλώσσας (OPOJAZ) στην Αγία Πετρούπολη – έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του Ρωσικού Φορμαλισμού. Ήδη στους Ρώσους Φορμαλιστές συναντάμε την τάση να χρησιμοποιείται η γλωσσολογία ως επιστήμη-μοντέλο για άλλα πεδία, στην δική τους περίπτωση για την ανάλυση της λογοτεχνίας (ας μην ξεχνάμε ότι στις αρχές του 20ού αιώνα όλοι οι γλωσσολόγοι προέρχονταν από φιλολογικές σπουδές).

Αλλά ο Jakobson δεν σταμάτησε εκεί. Το 1920 μετακόμισε στην Τσεχοσλοβακία και το 1926 ίδρυσε μαζί με άλλους Τσέχους και Ρώσους γλωσσολόγους από την Κεντρική Ευρώπη τον Γλωσσολογικό Κύκλο της Πράγας. Ο Κύκλος της Πράγας έχει μια αναγνωρισμένη αρωγή στην ανάπτυξη της δομικής γλωσσολογίας. Ένα από τα κεντρικά του πρόσωπα είναι ο Nikolai Trubetzkoy, ο ιδρυτής της σύγχρονης δομικής φωνολογίας. Πιο σημαντικό θέμα για μας είναι η συμβολή του Κύκλου στην ανάπτυξη της σημειωτικής. Μέλη του, όπως ο Jan Mukarovsky, θεώρησαν ότι έννοιες και μέθοδοι της δομικής

γλωσσολογίας μπορούσαν να εφαρμοστούν κατ' επέκτασή της, όχι μόνο στην ανάλυση της λογοτεχνίας, αλλά και στην αισθητική, την εθνολογία και τη μουσική.

Από τη δεκαετία του 1930 χρονολογείται επίσης ο Γλωσσολογικός Κύκλος της Κοπεγχάγης, με κύριο εκπρόσωπο τον Louis Hjelmslev. Ο Hjelmslev δεν επεκτείνει τη σημειωτική προς άλλα επιστημονικά πεδία, αλλά εργάζεται συστηματικά πάνω στις βασικές θεωρητικές έννοιες της σημειολογίας, παραμένοντας ο αυστηρότερος συνεχιστής του Saussure.

Ο Stalin κατεδίωξε τους Ρώσους Φορμαλιστές. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ουσιαστικά κατέστρεψε τον Κύκλο της Πράγας. Με τη ναζιστική εισβολή στη Τσεχοσλοβακία το 1939, ο Jakobson αναγκάστηκε να φύγει στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου από το 1941 συνέχισε να εργάζεται ακούραστα ως λαμπαδηφόρος του Δομισμού.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες ο Jakobson βρήκε καταφύγιο στο New School for Social Research στη Νέα Υόρκη. Αυτό το πανεπιστήμιο, που είχε ιδρυθεί είκοσι χρόνια νωρίτερα από προοδευτικούς εκπαιδευτικούς της Νέας Υόρκης, οργάνωσε μια ειδική μεταπτυχιακή Σχολή για να προσφέρει στέγη στους ακαδημαϊκούς πρόσφυγες από τη ναζιστική εισβολή στην Ευρώπη. Εκτός από τον Jakobson, δίδασκαν εκεί και άλλοι εξόριστοι Ευρωπαίοι, όπως ο Erich Fromm, ο Max Wertheimer και η Hannah Arendt. Εκεί, λοιπόν, συνάντησε τον Jakobson ένας νεαρός Γάλλος ανθρωπολόγος, ο Claude Lévi-Strauss.

Από το 1941 έως το 1946, ο Jakobson και ο Lévi-Strauss ήταν συνάδελφοι στο New School for Social Research και η επιρροή του Jakobson υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της σκέψης του Lévi-Strauss. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι αυτά τα χρόνια στη Νέα Υόρκη, οι δύο τους έβαλαν τα θεμέλια του Δομισμού στις ανθρωπιστικές επιστήμες.

Κριτικής σημασίας εδώ είναι ο ρόλος της ανθρωπολογίας. Ο Lévi-Strauss είχε περάσει τέσσερα χρόνια στη Βραζιλία, όπου η σύζυγός του δίδασκε εθνολογία και έκανε έρευνα πεδίου στους Ινδιάνους του Αμαζονίου. Ο Lévi-Strauss – που δεν ήταν εθνολόγος – την βοηθούσε στην έρευνα. Η τελική του στροφή προς την ανθρωπολογία πρέπει να έγινε στη Νέα Υόρκη και τουλάχιστον εν μέρει κάτω από την επιρροή του Jakobson (αν και είχε γνωρίσει και τον μεγάλο Αμερικανό ανθρωπολόγο Franz Boas).

Λίγα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, το 1948, ο Lévi-Strauss επιστρέφει στη Γαλλία και παρουσιάζει στη Σορβόνη τη διδακτορική διατριβή του, που δημοσιεύεται με τον τίτλο «*Les structures élémentaires de la parenté*» (Οι στοιχειώδεις δομές της συγγένειας).

Δεν θα προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί αυτό το βιβλίο έκανε τόσο μεγάλη εντύπωση. Αρκεί να πούμε ότι πρόσφερε έναν καινούργιο τρόπο ανάλυσης των κοινωνικών δομών. Τεχνικά, θα λέγαμε ότι ο Lévi-Strauss εφαρμόζει τις αρχές της δομικής φωνολογίας του Trubetzkoy στην ανάλυση της κοινωνίας. Αλλά και για κάποιον που δεν γνωρίζει τίποτε για τον Trubetzkoy και την φωνολογία, γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι ο Lévi-Strauss είχε κάνει κάτι ριζοσπαστικό. Αντί να θεωρήσει ότι η οικογένεια ήταν η φυσική μονάδα της κοινωνίας, ανέλυσε τις σχέσεις συγγένειας ως μια συνολική *δομή*, ένα *σύστημα*. Μόνο μέσα από τη θέση των ατόμων σε αυτό το συνολικό σύστημα αποκτούν νόημα, για τον Lévi-Strauss, οι συγκεκριμένες σχέσεις τους. Η κοινωνία δεν μπορεί να γίνει κατανοητή

ως μια συσσώρευση ατόμων. Αντίθετα, τα άτομα αποκτούν νόημα μόνο ως στοιχεία μιας συνολικής κοινωνικής δομής. Δηλαδή, ο Lévi-Strauss υιοθετεί από τον Jakobson τις αρχές του Δομισμού και τις εφαρμόζει στην ανθρώπινη κοινωνία.

Στη «Δομική ανθρωπολογία» (*Anthropologie structurale*), που δημοσιεύτηκε λίγα χρόνια αργότερα (το 1958), ο Lévi-Strauss εξηγεί ότι όλος ο πολιτισμός μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύστημα συμβολικής επικοινωνίας, στο οποίο διαφορετικά συμβολικά συστήματα – η γλώσσα, η μυθολογία, οι σχέσεις συγγένειας, αλλά και το τατουάζ και η οργάνωση του χώρου – έχουν νόημα γιατί διέπονται από μια δομή. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο θεωρεί ότι η ανθρωπολογία είναι μια «σημειολογική επιστήμη». Εδώ αρχίζει η σύγχρονη ιστορία της σημειωτικής.

Το άλλο κεντρικό πρόσωπο της σημειολογίας στο Παρίσι τη δεκαετία του 1950 ήταν ο Roland Barthes. Από το 1954 μέχρι το 1956 έγραψε μια σειρά άρθρων σε ένα περιοδικό, «*Les Lettres Nouvelles*». Στα άρθρα αυτά έκανε ανάλυση και κριτική σε διάφορα φαινόμενα της σύγχρονης αστικής κουλτούρας, χρησιμοποιώντας έννοιες της δομικής γλωσσολογίας. Είναι το ίδιο πρόγραμμα που παρουσίασε ο Lévi-Strauss, αλλά εφαρμοσμένο, όχι πλέον στις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες, αλλά στη σύγχρονη Δυτική κοινωνία.

Με το δοκίμιο του Roland Barthes «*Éléments de sémiologie*» (*Στοιχεία σημειολογίας*), που δημοσιεύθηκε το 1964 στο περιοδικό *Communications* της École Pratique des Hautes Etudes και λίγο αργότερα ως αυτόνομο βιβλίο, έχουμε το πρώτο σύγχρονο εγχειρίδιο σημειωτικής.

Συγχρόνως, αρχίζει μια καταιγίδα δημοσιεύσεων για θέματα δομισμού και σημειωτικής. Θα αναφέρω μόνο μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα: Gerard Genette, Claude Bremond, Tzvetan Todorov, Julia Kristeva, Christian Metz, Umberto Eco, Algirdas-Julien Greimas, Michel Foucault, Jacques Derrida που ακολουθούνται από πολλούς άλλους.

Μέσα σε αυτόν τον επιστημονικό αναβρασμό, έπεσε σαν βόμβα το φοιτητικό κίνημα του Μάιου του 1968. Ξαφνικά, όλα έγιναν πολιτική. Επιστήμονες και διανοούμενοι κλήθηκαν να δικαιολογήσουν το αντικείμενο της έρευνάς τους, με βάση την πολιτική θέση τους και όλοι στράφηκαν σύσσωμοι προς την Αριστερά. Στο Παρίσι του 1968, όλοι ήταν μαρξιστές, το ερώτημα ήταν απλώς τι είδους μαρξιστής ήσουν: μέλος του Κόμματος, Μαρξιστής, Τροτσκιστής ή κάποιο πιο αναρχικό είδος αριστεριστή;

Υπήρχε ήδη ένα γερό ρεύμα αριστερής πολιτικής σκέψης στους διανοούμενους του Παρισιού, που από την αρχή είχε χρωματίσει την εφαρμογή της γαλλικής σημειολογίας. Δέκα χρόνια νωρίτερα από τον Μάιο του 1968, ο Roland Barthes, στην εισαγωγή του βιβλίου του «*Μυθολογίες*» (*Mythologies*), είχε εκφράσει την πεποίθηση ότι:

«αναλύοντας τις 'συλλογικές αναπαραστάσεις' ως σημειωτικά συστήματα μπορούσε κανείς να ελπίζει ότι θα ήταν δυνατόν να ξεπεράσει τις ευσεβείς καταγγελίες και να αποδείξει λεπτομερώς τον εμπαιγμό που μετασχηματίζει την μικροαστική κουλτούρα σε πανανθρώπινη φύση».

Αυτό το μείγμα δομικής ανάλυσης και αριστερού πολιτικού λόγου ήταν κεντρικό χαρακτηριστικό της σημειολογίας όπως αναπτύχθηκε στο Παρίσι τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Η πεποίθηση ήταν ότι η δομική ανάλυση μπορούσε να υποστηρίξει τον αριστερό πολιτικό λόγο.

Αυτή ήταν η σημειωτική που συνάντησα όταν, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρακολούθησα το μάθημα Θεωρίας της Λογοτεχνίας, που ανέφερα, το 1973.

Ας ρίξουμε, λοιπόν, μια ματιά στην εξέλιξη της σημειωτικής στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Το έργο του Peirce συνέχισε τη δεκαετία του 1930 ο Charles Morris. Με βάση τον ηρσιανό ορισμό του σημείου, ο Morris εντοπίζει τρεις κατευθύνσεις της σημειωτικής: τη *σημασιολογία* (*semantics*), που την ορίζει ως τη σχέση ανάμεσα στα σημεία και τα αντικείμενα, τη *συντακτική* (*syntactics*), τη μελέτη των τυπικών σχέσεων ανάμεσα σε σημεία, και την *πραγματολογία* (*pragmatics*), δηλαδή τη σχέση ανάμεσα στα σημεία και τους ερμηνευτές τους. Η ορολογία του χρησιμοποιείται και σήμερα στη γλωσσολογία, αν και με λίγο διαφορετικό περιεχόμενο.

Η πραγματική ανακάλυψη του έργου του Peirce, όμως, οφείλεται μάλλον σε άλλο έναν Ευρωπαίο πρόσφυγα στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Thomas Sebeok. Ο Sebeok, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Indiana και διευθυντής του Κέντρου Γλωσσικών και Σημειωτικών Σπουδών, ήταν ένας εξαιρετικά δραστήριος και αποτελεσματικός άνθρωπος. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντός του ήταν αρχικά η ζωο-σημειωτική, δηλαδή η επικοινωνία των ζώων. Αυτό το πεδίο σε μεγάλο βαθμό επικεντρώνεται στο θέμα της φύσης της σημείωσης – κατά πόσο, δηλαδή, πρέπει να περιοριστεί στις ανθρώπινες κοινωνίες ή μπορεί να επεκταθεί και πέραν από αυτές. Η θεωρία του Peirce ήταν, για τον Sebeok, πιο πρόσφορη από τη γλωσσολογία του Saussure.

Όμως, ο Sebeok γνώρισε και τον Roman Jakobson. Το 1958, σε ένα συνέδριο με θέμα *Το ύφος στη γλώσσα*, ο Sebeok κάλεσε τον Jakobson να κάνει την καταληκτική ομιλία του συνεδρίου και ο Jakobson ανταποκρίθηκε με το κλασικό κείμενο «*Γλωσσολογία και ποιητική*» («*Linguistics and Poetics*»).

Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, όταν έφτασε το έργο του Lévi-Strauss στην Αμερική, τέθηκαν οι πρώτες βάσεις για μια κάπως ανήσυχη συμβίωση της σωσυριανής και της ηρσιανής σημειωτικής παράδοσης.

Αυτή η συμβίωση συνεχίστηκε και με την ίδρυση της Διεθνούς Εταιρίας Σημειωτικών Σπουδών (International Association for Semiotic Studies) το 1969. Στα βασικά σωσυριανά εγχειρίδια σημειωτικής, όπως τα «*Στοιχεία σημειολογίας*» του Barthes και κυρίως η «*Θεωρία σημειωτικής*» (*A Theory of Semiotics*) του Umberto Eco, γίνονται κάποιες αναφορές στην ηρσιανή σημειωτική, αλλά ουσιαστικά οι δύο σχολές παραμένουν χωριστές. Οι σημειολόγοι εκπαιδεύονται και δουλεύουν στη μία ή στη άλλη παράδοση. Μάλιστα, θα έλεγα ότι τα τελευταία χρόνια οι δύο σχολές έχουν απομακρυνθεί πιο πολύ η μία από την άλλη.

Κυριότερες έννοιες της σημειωτικής

Είπαμε ήδη ότι η σωσυριανή παράδοση στη σημειωτική, η λεγόμενη 'σημειολογία', είναι πολύ στενά συνυφασμένη με την εξέλιξη της δομικής γλωσσολογίας. Η σωσυριανή σχολή θεωρεί τη γλωσσολογία ως επιστημονικό μοντέλο και αυτό είναι συγχρόνως το θετικό και το αρνητικό σημείο της σχολής.

Θετικό, γιατί η γλωσσολογία παραμένει σαφώς η πιο αναπτυγμένη επιστήμη του νοήματος, όπως η γλώσσα είναι το πιο αναπτυγμένο σημειωτικό σύστημα. Έννοιες και μεθοδολογίες που πρωτοεμφανίστηκαν στη γλωσσολογία μπορούν αποδεδειγμένα να εφαρμοστούν και στην ανάλυση άλλων σημειωτικών συστημάτων, αν και όχι πάντα και όχι χωρίς προσαρμογές.

Το αρνητικό στοιχείο της κυριαρχίας της γλωσσολογίας είναι, κατά τη γνώμη μου, ο κίνδυνος μιας μηχανιστικής εφαρμογής της σε πεδία που δεν λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο και δεν μπορούν να δεχθούν τις έννοιες της γλωσσολογίας ως έχουν.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, όμως, οι βασικές έννοιες της δομικής γλωσσολογίας είναι πολύ χρήσιμες για τη μελέτη όλων των σημειωτικών συστημάτων, κάτι που δικαιολογεί μια σύντομη παρουσίασή τους εδώ.

Γλώσσα ως σύστημα (langue) και ομιλία (parole)

Κεντρική έννοια του Saussure είναι η έννοια της γλώσσας ως *σύστημα*. Στα γαλλικά διακρίνει τις διάφορες φυσικές γλώσσες – *'les langages'* – από την έννοια της γλώσσας – *'la langue'* – ως σύστημα. Η γλώσσα ως σύστημα δεν είναι ένα τεράστιο λεξικό, δεν είναι μια συσσώρευση λέξεων και κανόνων της γραμματικής. Το σύστημα είναι μια *δομή* και η δομή αποτελείται από τα στοιχεία της *και τις σχέσεις τους*. Δηλαδή, μόνον η γλώσσα ως σφαιρικό σύστημα είναι σε θέση να ορίσει τη σημασία των λέξεων.

Η γλώσσα ως σύστημα είναι ένα συλλογικό δημιούργημα, είναι το προϊόν της ιστορικής εξέλιξης μιας κοινωνίας. Υπάρχει μέσα στη μνήμη των ατόμων που τη μιλούν, αλλά δεν επιδέχεται ατομικές αλλαγές. Οι άνθρωποι, για να γίνουν μέλη της κοινωνίας, πρέπει να υποταχθούν στη γλώσσα.

Η ομιλία, από την άλλη μεριά, ήταν για τον Saussure μια καθαρά ατομική υπόθεση. Οι συνδυασμοί λέξεων που μπορούμε να παράγουμε σύμφωνα με τους κανόνες της γλώσσας είναι ουσιαστικά άπειροι και επομένως ο Saussure θεωρούσε ότι μια επιστήμη της ομιλίας ήταν αδύνατη.

Μεταγενέστεροι ερευνητές, όμως – κυρίως οι κοινωνιογλωσσολόγοι – έχουν ανακαλύψει ότι υπάρχουν αρκετές νομοτέλειες στην ομιλία. Συγχρόνως, η σωσυριανή σημειωτική, με εξέχουσα σ' αυτό το θέμα τη Σχολή του Παρισιού, του Algirdas Greimas, επεξεργάστηκε τη συστηματικότερη θεωρία της ομιλίας που διαθέτουμε, την αφηγηματολογία. Σημαντική προσφορά στη θεωρία της ομιλίας είναι και η έννοια του *'λόγου'* (*discourse*) του Michel Foucault, δηλαδή οι κανόνες χρήσης της γλώσσας που επιβάλλονται από κοινωνικές ομάδες και θεσμικά ιδρύματα όπως το σχολείο.

Σημαίνον (signifiant) και σημαινόμενο (signifié)

Για τον Saussure, όπως και για τον Peirce, βασική μονάδα σημείωσης είναι το *σημείο*. Το σω-συριανό σημείο αποτελείται από δύο μέρη, το σημαίνον και το σημαινόμενο, τα οποία δημιουργούνται συγχρόνως – ο Saussure λέει ότι είναι σαν τις δύο πλευρές ενός φύλλου χαρτιού.

Και το σημαίνον και το σημαινόμενο είναι νοητικές έννοιες. Το σημαίνον έχει πάντα έναν υλικό φορέα, αλλά δεν είναι το ίδιο το υλικό αντικείμενο, είναι η νοητική μας αντίληψη αυτού του αντικειμένου. Ένα νόμισμα, π.χ., που έχει παραμορφωθεί δεν παύει να σημαίνει «ένα ευρώ» όσο το αναγνωρίζουμε εμείς ως νόμισμα ενός ευρώ. Αυτό που δίνει στο σημαίνον την ιδιότητα της σημείωσης είναι η μορφή, όχι το υλικό.

Το ίδιο ισχύει για το σημαινόμενο. Το σημαινόμενο είναι το νόημα, η ιδέα που σχηματίζεται στο νου μας όταν αντιλαμβανόμαστε το σημαίνον.

Είπαμε ότι για τον Saussure, όπως η λέξη αποκτά το νόημά της από τη θέση της στη δομή της γλώσσας (ως συστήματος), έτσι γενικότερα κάθε σημείο αποκτά το νόημά του από τη σχέση του με τα άλλα σημεία που ανήκουν στο σύνολο του σημειωτικού συστήματος. Το ίδιο ισχύει για το σημαίνον και το σημαινόμενο.

Με άλλα λόγια, κάθε σημείο ορίζεται από τις *διαφορές* του με τα άλλα σημεία του συστήματος. Παντού στη σημειωτική, το νόημα δημιουργείται από τις διαφορές. Το ρήμα «παίρνω» σημαίνει κάτι άλλο από το ρήμα «φέρνω» και αυτό με τη σειρά του κάτι άλλο από το ρήμα «σέρνω», γιατί τα σημαίνοντά τους διαφέρουν. Να φοράς ένα φόρεμα αποκτά σημασία, γιατί ένα φόρεμα είναι διαφορετικό από ένα παντελόνι. Αναγνωρίζουμε ένα ποτήρι του κρασιού, γιατί είναι διαφορετικό από ένα ποτήρι μπύρας ή λικέρ ή τσίπουρου. Το νόημα ενός σημείου ορίζεται από τη σχέση του με τα άλλα σημεία στο ίδιο σύστημα. Αν είχαμε μόνο ένα είδος ποτηριού, δεν θα υπήρχε η έννοια «ποτήρι του κρασιού».

Δήλωση (dénotation) και συνδήλωση (connotation)

Μέχρι τώρα, έχουμε μιλήσει απλώς για το κυριολεκτικό νόημα του σημείου, το *δηλωτικό* του νόημα. Αλλά υπάρχει και άλλο ένα επίπεδο του νοήματος. Αν πάμε να φάμε έξω και το γκαρσόνι βάζει στο τραπέζι μας ένα ποτηράκι απλό, ξέρουμε ότι έχουμε καθίσει σε μια ταβέρνα. Αν μας βάζει ένα ποτήρι κρασιού με πόδι, ξέρουμε ότι είμαστε σε ένα εστιατόριο. Αυτό το δεύτερο επίπεδο νοήματος είναι το *συνδηλωτικό* νόημα.

Το συνδηλωτικό νόημα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το απλό δηλωτικό. Πρέπει πρώτα να αναγνωρίσουμε το ποτήρι, για να το ερμηνεύσουμε στη συνέχεια ως «ποτήρι ταβέρνας» ή «ποτήρι εστιατορίου». Επίσης, το συνδηλωτικό νόημα έχει πολλά επίπεδα. Το απλό ποτήρι ταβέρνας μπορεί να έχει και άλλα συνδηλωτικά νοήματα: μπορεί να σημαίνει «καθημερινότητα», αλλά μπορεί επίσης να σημαίνει «παράδοση», «ελληνικότητα», ακόμη και «καλοκαίρι», «νοσταλγία» και «τα χαμένα νιάτα μου».

Η συνδηλωτική σημασία μοιάζει πιο υποκειμενική από τη δηλωτική, αλλά είναι εξίσου κοινωνική και συμβατική. Η απόδειξη είναι ότι η διαφήμιση τη χρησιμοποιεί κατά κόρον και γίνεται απολύτως κατανοητή, αν και συχνά σε υποσυνείδητο επίπεδο.

Σύνταγμα (syntagme) και παράδειγμα (paradigme)

Δεν είναι μόνον το ποτήρι, όμως, που μας παραπέμπει σε «ταβέρνα» ή «εστιατόριο». Είναι και το τραπέζι, τα καθίσματα, το τραπεζομάντηλο, το ντύσιμο του γκαρσονιού, τα πιάτα, τα μαχαιροπίρουνα, οι πετσέτες, το μενού και προφανώς και το ίδιο το φαγητό. Το μήνυμα «γεύμα σε ταβέρνα» αποτελείται από έναν συνδυασμό σημείων, το καθένα επιλεγμένο από ένα υποσύνολο – ας πούμε, από διαφορετικά είδη ποτηριών ή καθισμάτων.

Το υποσύνολο των διαφόρων ειδών ποτηριών είναι μια ταξινομική κατηγορία στο σημειωτικό σύστημα «αντικείμενα για να στρώσουμε τραπέζι». Η ταξινομική κατηγορία «ποτήρια» αποτελεί ένα *παράδειγμα*. Φυσικά, δεν πρόκειται για τα ποτήρια όπως είναι κατασκευασμένα καθ'εαυτά, δηλαδή για τις φυσικές ιδιότητές τους, αλλά για τα ποτήρια όπως έχουμε μάθει να τα αντιλαμβανόμαστε πολιτισμικά.

Το τραπέζι της ταβέρνας, που στρώνεται συνδυάζοντας αντικείμενα από διαφορετικές ταξινομικές κατηγορίες, είναι ένα *σύνταγμα*. Αυτό είναι ένα πολιτισμικό σύνταγμα. Από την άλλη μεριά, μια πρόταση, που συνδυάζει άρθρο, ουσιαστικό, επίθετο και ρήμα, είναι ένα σύνταγμα της γλώσσας.

Η 'αδερφικότητα' δεν είναι φυσικά όλη η ζωή μας – ή τουλάχιστον όχι για εμάς τους κοινούς ανθρώπους. Είναι για κάποια βράδια της ζωής μας. Κάθε πρωινό, όμως, έχουμε μια ρουτίνα χρήσης των αντικειμένων μας, και είναι και αυτά οργανωμένα για μας σε παραδείγματα και συντάγματα, που συνιστούν την «πρωινότητά» μας. Και ακολουθούν η «γραφειακότητα», η «μεσημεριανότητα», η «βραδυνότητα». Και προστίθενται η «συναναστροφικότητα», η «Σαββατοκυριακότητα», η «ποδοσφαιρικότητα», η «κουλτουριότητα» και κάθε άλλη τακτική ή έκτακτη σημειωτική πρακτική μας. Ζούμε, λοιπόν, συνεχώς μαζί με, μέσα στα, σημειωτικά συστήματα, τα δικά μας και, φυσικά, των συνανθρώπων μας. Η σημειωτική είναι αναπόσπαστο τμήμα της ζωής μας, είναι αναπόσπαστο μέρος του εαυτού μας. Δεν πρόκειται εδώ πια για τη σημειωτική ως επιστημονική μελέτη της σημασίας, αλλά για τη σημειωτική ως πράξη, πράξη της ζωής μας και της κοινωνίας ως σύνολο.

Η ρητορική

Ο Roland Barthes λέει στα *Στοιχεία σημειολογίας* ότι η συνδήλωση είναι το πεδίο της ρητορικής. Είναι εκεί που ο συνδυασμός των σημείων δεν εξυπηρετεί απλώς το κυριολεκτικό νόημα, αλλά επικοινωνεί και ιδεολογικές επιλογές. Το τραπέζι της ταβέρνας είναι ένα πολιτισμικό μήνυμα, αλλά είναι συγχρόνως και ένα ιδεολογικό μήνυμα (γι'αυτό τέτοια μηνύματα είναι τόσο χρήσιμα στη διαφήμιση). Ανάλογα με τις δικές μας ιδεολογικές προτιμήσεις, αυτά τα μηνύματα μας προκαλούν νοσταλγία ή απώθηση, δεχόμαστε ή απορρίπτουμε ένα μήνυμα – αλλά, και στις δύο περιπτώσεις, το μήνυμα το αντιλαμβανόμαστε. Απλώς, μπορεί να μας αρέσει ή να μη μας αρέσει.

Σήμερα: Η σημειωτική ως ακαδημαϊκό πεδίο

Στα 50 χρόνια που μεσολάβησαν από τη δημοσίευση του δοκιμίου «*Στοιχεία σημειολογίας*» του Roland Barthes, η σημειωτική έχει εδραιωθεί ως αυτόνομο επιστημονικό πεδίο. Υπάρχουν μαθήματα σημειωτικής στα πανεπιστήμια – σε κάποια πανεπιστήμια υπάρχουν και προγράμματα σημειωτικών σπουδών. Γίνονται συνέδρια, κυκλοφορούν περιοδικά και βιβλία με τη λέξη «σημειωτική» στον τίτλο τους.

Σαφώς, όμως, δεν έχουν την ίδια πληθωρικότητα με τα βιβλία παραδοσιακών επιστημονικών πεδίων όπως, π.χ., η γλωσσολογία ή η κοινωνιολογία. Η σημειωτική υπάρχει ως αυτόνομο ακαδημαϊκό πεδίο, αλλά η παρουσία της σε αυτό το επίπεδο δεν είναι πολύ έντονη.

Ως μεθοδολογία ανάλυσης, όμως, η σημειωτική βρίσκεται παντού. Έχει διεισδύσει σχεδόν σε όλα τα παραδοσιακά πεδία των επιστημών του ανθρώπου και σε μερικά που εμφανίστηκαν πιο πρόσφατα, όπως οι *Πολιτισμικές Σπουδές*.

Η σημειωτική βρήκε από την αρχή θερμή υποδοχή στις Πολιτισμικές Σπουδές, ίσως επειδή η σημειωτική είναι από τη φύση της δι-επιστημονική: αμφισβητεί πάντα τα στεγανά ανάμεσα στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Αυτή τη διεπιστημονικότητα την έχει κληροδοτήσει σήμερα σε όλα τα πεδία της μελέτης του πολιτισμού. Δεν είναι μόνο ότι εφαρμόζεται ως μεθοδολογία μέσα σε αυτά τα πεδία, αλλά δημιουργεί συσχετισμούς ανάμεσά τους: λογοτεχνία και τέχνη, ανθρωπολογία και αρχαιολογία, παιδαγωγική και εικόνα, φιλμ και μουσική. Αυτή η προσέγγιση ταιριάζει πολύ στις Πολιτισμικές Σπουδές, ένα πεδίο που μελετά όλα τα φαινόμενα του σύγχρονου πολιτισμού.

Μια δεύτερη περιοχή στην οποία συναντά κανείς τη σημειωτική είναι στη μελέτη της λογοτεχνίας. Πολλά από τα κυριότερα ρεύματα της σύγχρονης *θεωρίας Λογοτεχνίας* πηγάζουν άμεσα από το Δομισμό και σχεδόν όλα τους – συνειδητά ή ασυνειδητά – αντλούν μεγάλο μέρος του λεξιλογίου τους από τη σημειωτική.

Κατά τη γνώμη μου, όμως, η σημειωτική – τόσο ως θεωρία όσο και ως μεθοδολογία – σε κάποιο βαθμό αμφισβητεί την ίδια την έννοια της λογοτεχνίας. Η σημειωτική προσφέρει μια μεθοδολογία ανάλυσης *όλων των ειδών κειμένων*. Δεν περιορίζεται στα «έντεχνα» κείμενα και επιτρέπει άμεσους συσχετισμούς ανάμεσα σε κείμενα διαφορετικών ειδών. Άρα, μάλλον πρέπει να μιλήσουμε όχι για τη σημειολογία της λογοτεχνίας, αλλά απλώς για τη σημειωτική ανάλυση κειμένων ή την αφηγηματολογία.

Εδώ πρέπει να γίνει μια ειδική αναφορά στο κεντρικό πρόσωπο του Algirdas-Julien Greimas. Πολλοί δομιστές και σημειολόγοι έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη της αφηγηματολογίας και μερικοί – όπως ο Vladimir Propp ή ο Gerard Genette – είναι πιο αναγνωριστικοί και πιο προσιτοί, αλλά κανένας δεν έχει δώσει μια τόσο συστηματική και αναλυτική θεωρία της σημασιολογικής δομής των κειμένων όσο ο Greimas.

Τα τελευταία χρόνια είδαμε και μια μεγάλη εξέλιξη στη *σημειωτική της εικόνας*. Η ανάλυση της εικόνας απασχολούσε τους σημειολόγους από την αρχή. Στο ίδιο τεύχος του περιοδικού «*Communications*» στο οποίο δημοσιεύθηκαν τα «*Στοιχεία σημειολογίας*»,

εμφανίστηκε και η κλασική ανάλυση του Roland Barthes της διαφήμισης του Panzani. Η σημειωτική της εικόνας δεν αναπτύχθηκε τόσο γρήγορα όσο η ανάλυση του λόγου, εν μέρει διότι η γλωσσολογική προσέγγιση ταιριάζει πιο εύκολα σε γραπτά κείμενα. Μια μεθοδολογία που δημιουργήθηκε για την ανάλυση του λόγου δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην ανάλυση της εικόνας χωρίς προσαρμογές.

Πάντως, πιστεύω ότι σήμερα η ανάλυση της εικόνας είναι το πιο ελπιδοφόρο πεδίο της σημειωτικής.

Τις τελευταίες δεκαετίες παρακολουθούμε στον σύγχρονο Δυτικό πολιτισμό μια αφάνταστη εξάπλωση της εικόνας. Από τη φωτογραφία, το έντυπο, το σινεμά, την τηλεόραση, τον υπολογιστή, η εικόνα είναι πανταχού παρούσα στην καθημερινότητά μας.

Αλλά δεν είναι μόνο ότι η εικόνα βρίσκεται παντού στη ζωή μας. Είναι και ότι *χρησιμοποιείται* και μάλιστα χρησιμοποιείται για να μας επηρεάσει. Στην εκπαίδευση, στην διαφήμιση, στα ΜΜΕ, στην πολιτική, η εικόνα χρησιμοποιείται. Χρησιμοποιείται για να μας γοητεύσει, να μας πείσει, να μας δαμάσει, να μας χαλιναγωγήσει, να μας κάνει να αλλάξουμε συμπεριφορά.

Εδώ είναι που θεωρώ ότι η σημειωτική έχει κάτι να μας διδάξει σήμερα. Και μάλιστα θα έλεγα ότι η σημειωτική όχι μόνο μας είναι χρήσιμη σήμερα, μας είναι απολύτως απαραίτητη. Μας είναι απαραίτητη ως μεθοδολογία που ξεσκεπάζει τα ιδεολογικά μηνύματα μέσα στις εικόνες που μας βομβαρδίζουν, μέσα στις καθημερινές πρακτικές που ακολουθούμε. Η σημειωτική μας είναι απαραίτητη ως κριτική ανάλυση της ιδεολογίας.

Εδώ πρέπει να σας κάνω μια μικρή ιστορική αναδρομή.

Θα ξέρετε ενδεχομένως ότι μέχρι το 1962, η Αλγερία ήταν μια αποικία της Γαλλίας. Στη δεκαετία του 1950 μαίνεται εκεί ένας επίμονος και σκληρός απελευθερωτικός πόλεμος. Η Γαλλία, όπως άλλες αποικιοκρατικές χώρες, θεωρεί φυσικά ότι η Αλγερία πρέπει να μείνει γαλλική. Οι Αλγερινοί έχουν άλλη γνώμη. Το θέμα είχε δικάσει βαθειά τη κοινή γνώμη στη Γαλλία, σε βαθμό που η απόφαση το 1962 του τότε πρόεδρου της Γαλλίας Charles de Gaulle να αποχωρίσουν οι γαλλικές δυνάμεις από τη Αλγερία οδήγησε σε δύο προσπάθειες δολοφονίας του.

Το 1955, όσο μαίνεται ο πόλεμος στην Αλγερία, το γαλλικό περιοδικό «*Paris-Match*», που έχει τότε περίπου 1,5 εκατομμύρια αναγνώστες, δημοσιεύει στο εξώφυλλο μια φωτογραφία που παριστάνει έναν νεαρό μαύρο στρατιώτη, ντυμένο με τη στολή του γαλλικού στρατού, που χαιρετά τη γαλλική σημαία (είναι το νούμερο 326, 25 Ιουνίου 1955, στο <http://anciensnumeros.parismatch.com/an/search>).

Όταν ο Roland Barthes το 1957 ήθελε να εξηγήσει γιατί η σημειωτική είναι απολύτως απαραίτητη, αναφερόταν σε αυτήν την εικόνα. Την περιγράφει, όπως εγώ μόλις την περιέγραψα: ένας νεαρός μαύρος ντυμένος με γαλλική στολή δίνει τον στρατιωτικό χαιρετισμό με τα μάτια στραμμένα προς τη γαλλική σημαία. Αυτό, λέει ο Barthes, είναι η άμεση *δηλωτική* σημασία της εικόνας. Αλλά η *συνδηλωτική* σημασία είναι πολύ ευρύτερη και πιο ύπουλη. Αυτή η εικόνα μου λέει, γράφει ο Barthes,

Ότι η Γαλλία είναι μια μεγάλη Αυτοκρατορία, ότι όλα τα παιδιά της, χωρίς φυλετικές διακρίσεις, την υπηρετούν πιστά στις ένοπλες δυνάμεις της και ότι δεν υπάρχει πιο αποστωματική απάντηση στους κριτικούς της υποτιθέμενης αποικιοκρατίας από το ζήλο αυτού του μαύρου να υπηρετήσει τους καταπιεστές του. (Mythologies, 1957, σ. 201).

Δηλαδή, ο Barthes λέει ότι αυτή η φωτογραφία είναι ένας μύθος: ο μύθος ότι οι γηγενείς λαοί στις αποικίες είναι πανευτυχείς κάτω από τη γαλλική κυριαρχία και δεν ζητούν τίποτε καλύτερο από το να μείνουν αποικιοκρατούμενοι.

Πιστεύω ότι το επιχείρημα του Barthes το 1957 δεν έχει χάσει τίποτε από τη πειστική του δύναμη το 2013. Το κατά πολύ πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της σημειωτικής – σήμερα ίσως πιο σημαντικό παρά ποτέ – είναι η αποτελεσματικότητά της ως εργαλείου ανάλυσης των ιδεολογικών προϋποθέσεων που θεμελιώνουν όλα τα πολιτισμικά φαινόμενα, από τα σχολικά εγχειρίδια μέχρι την πρωτοποριακή τέχνη.

Αφού τα βλέπει όλα ως κείμενα προς ανάλυση, η σημειωτική μεθοδολογία μπορεί να δείξει πώς είναι κατασκευασμένα τα κείμενα, οι εικόνες και οι πρακτικές που μας περικυκλώνουν, ποιους κώδικες αξιοποιούν, πώς τους συσχετίζουν για να δημιουργήσουν το μήνυμα ότι «έτσι είναι ο κόσμος, έτσι είναι ο άνθρωπος, έτσι είναι η πραγματικότητα και έτσι πρέπει να είναι».

Μέχρι και σήμερα, η σημειωτική είναι το καλύτερο εργαλείο που έχουμε για την κριτική αποδόμηση των ιδεολογικών κειμένων. Να είναι αυτός ο λόγος που μας λένε ότι είναι ξεπερασμένη;

Αναφορές

- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. Paris: Éditions du Seuil.
- Barthes, R. (1964). Éléments de sémiologie. *Communications*, 4, 91-135.
- Barthes, R. (1964). Rhétorique de l'image. *Communications*, 4, 40-51.
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Gottdiener, M., Boklund-Lagopoulou, K., & Lagopoulos, A.P. (Eds.) (2003). Introduction. *Semiotics. Vol 1*, vii-xxxviii. London: Sage.
- Greimas, A. J. (1966). *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Saussure, F. de (1971 [1915]). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.